

Milica Teslić

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu / Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu
teslicmilica@gmail.com

Prelomni trenuci u životima dečijih družina u romanima *Orlovi rano lete* i *Magareće godine* Branka Ćopića

U ovom radu će se na primerima romana *Orlovi rano lete* i *Magareće godine* Branka Ćopića analizirati prelomni trenuci u životima njihovih centralnih junaka iz dve različite perspektive. Sa jedne strane analiziraće se istorijski kontekst u kojem se oni nalaze, a to je ratno doba koje ima svoj uticaj na celokupnu zajednicu, dok će se sa druge strane ispitivati ključni momenti u njihovom životu na putu odrastanja. Cilj ovog rada biće da prikaže dete kao jedinku koja je u svom procesu osamostaljivanja, ispitivanja sveta, sagledavanja samoga sebe ali i učesnika u svetu koji se nalazi u teškom periodu i koji utiče na ubrzavanje tog procesa sazrevanja i odrastanja.

Ključne reči: deca, rat, odrastanje, prelomni trenuci

Turning Points in the Lives of Children's Groups in the Novels *Orlovi rano lete* and *Magareće godine* by Branko Ćopić

In this paper, the turning points in the lives of their central heroes from two different perspectives will be analyzed through the examples of the novel *Orlovi rano lete* and *Magareće godine* by Branko Ćopić. On the one hand, the historical context in which they find themselves will be analyzed, and that is war time, which has its impact on the entire community, while on the other hand, the key moments in their lives on the way to growing up will be examined. The aim of this paper will be to present the child as an individual who is in the process of becoming independent, examining the world, perceiving himself and other participants in a world that is in a difficult period and which accelerates the process of maturation and growth.

Keywords: children, war, growing up, turning points

1. Uvod

Mališani odrasli na prostoru čestih buna, borbi i ratova, u predelima, gde se s generacije na generaciju prenose priče i predanja o minulim vremenima, vojevanjima i hrabrim poduhvatima naroda koji se tada borio, kao i njihovi preci i junaci ovih romana imaju svoju ulogu u stvaranju istorije, one, koja će ostati zapisana u ovim književnim delima.

Ratna tematika, vrednosti koje se neguju i stvaraju u ratu poput hrabrosti, prijateljstva i spremnosti da se drug ne izda, neustrašivosti i spretnosti da se sačuva dostojanstvo, ali i život uopšte, prenose se i na decu koja tada žive i to ne samo eksplicitno u vremenima kada nastupa pravi, istinski rat koji utiče na ceo narod i prostor na kojem oni žive već i na mikrokosmos u kojem žive mališani. Voja Marjanović je sumirao, da je Branko Ćopić »sve do današnjih dana ostao ipak zaokupljen trima temama koje su ga oduvek zanimale kao pripovedača. To su: zavičaj, detinjstvo i revolucija« (Marjanović 1986: 39). Upravo na primerima ova dva romana se prožimaju te tri teme kojima se on najviše bavio i koje su ga u najvećoj meri okupirale. Zavičaj, potom likovi koji su nastajali makar u nekome svome delu po uzoru na one ljude sa kojima se Ćopić sretao u svome detinjstvu, koje će i predstavljati jednu neiscrpnu temu njegovog stvaralaštva, ali i revoluciju – rat, narod koji je pokazivao da je spreman na bobra i da je neustrašiv i hrabar.

2. Formiranje dečijih družina

Skupine dece o kojima će biti reči u ovim romanima, formiraju se još pre rata, kada vode neke svoje bitke, svoju borbu za pravdu. U romanu *Orlovi rano lete*, družina dečaka Jovančeta nastaje spontano, tako što mališani, bežeći jedan po jedan, iz škole u kojoj se nalazi njihov tlačitelj, preki, namrgođeni učitelj Paprika, koji vaspitne mere sprovodi štapom, stvaraju svoju malu zajednicu. Bežeći pred istim neprijateljem, oni će započeti svoje neraskidivo prijateljstvo. Ovaj »skup dece dobija na značaju time što je njeni pripadnici smatraju za četu, sličnu onim hajdučkim« (Drakulić 2018: 106), a ne jednu običnu, grupu školske dece koja je pobegla od nepravednih batina i sakrila se u šumu. Za njih, ova borba je jednaka onima koje se spominju u istoriji, a oni se poistovećuju sa svojim hrabrim precima.

Uloga vođe družine pripašće Jovančetu, koji će se prvi odlučiti da se suprotstavi tiraniji novog učitelja, u isti mah pokazujući da je spreman zaštititi prijatelja od ljutoga učitelja ali i svoje dostojanstvo, time što će hrabro umaći batinama koje su mu se spremale i izraziti svoj stav. Počasno mesto u grupi ne daje on sam sebi, već poštovanje grupe zavređuje svojim ponašanjem i karakterom, što se može uočiti kada se on i Lazar Mačak nalaze pred pećinom koju je potrebno bolje istražiti gde ga Lazar naziva komandantom, jer tada »kad mu drug pomenu njegovo komandantsko zvanje, Jovanče odjednom prestade da bude običan dječak iz četvrtog osnovne koji se plaši mraka, pećine i drekavca. On je komandant, vođa družine, čitave čete, a takvi se ne smiju ničeg bojati« (Ćopić 1975a: 63). Vojni termin

– komandant, u ovom slučaju uliva hrabrost i ozbiljnost jednom do tada običnom dečaku, koji sada više ne sme izneveriti svoje prijatelje i mora im na svom primeru pokazati kako je neophodno biti neustrašiv. Jovančetova borbena priroda, ponos koji ima u sebi, može se dovesti u vezu sa njegovim porodičnom stablom na koje je on ponosan i na koje će se osvrnuti kada beži u šumu gde će reći:

Čukundjede, evo i mene, pobjegoh u hajduke! (Ćopić 1975a: 19)

Njegov istoimeni čukundeda, nekada davno, pokazao je svoju borbenu, neustrašivu crtu, na koju je njegov unuk izrazito ponosan. O njegovom pretku, koji ima herojsku stranu, kao i o odnosu ljudi prema prostoru gde je on poginuo, ima reči na samome početku romana:

Još u bosansko-hercegovačkom ustanku 1875, u tome Gaju opkoljen je i poginuo od begova čuveni hajduk Jovanče [...] a kad u širokim bukvama zašumi vjetar, dječacima se čini da se to, dolje u Gaju, još uvijek nastavlja davno minula bitka između silnih begova i mrka hajduka. (Ćopić 1975a: 12)

Ovde se uočava da su priče o hrabrim ljudima, koji se nisu predavali ni kada im je život bio ugrožen veoma poznate dečacima, a sam opis Gaja u sebi krije neku mističnu notu, kao da je i sama priroda svedok borbi i stradanja. Hajduk Jovanče nije jedini na tim prostorima kojem se mališani dive i koga doživljavaju kao hrabrog i neustrašivog. Osoba koja mu je uzor, osim čukundede je i Nikoletina Bursać koji je predstavljen kao heroj njega i njegovih vršnjaka (v. Sekulović 2016: 210). Čukundeda je neko o kome su oni slušali i o kome se pričalo, dok je Nikoletina bio tu prisutan, koga su mogli videti, sa kojim su mogli da porazgovaraju i pred kojim je tek bilo da ispiše svoju herojsku istoriju.

Dečaćka družina se formirala polako, ali prema pravilima koja bi vladala u ratnim vremenima, pristuploa se okupljanju sa najvećom ozbiljnošću i oprežnošću, a u grupi je važno da se neće »primati sve bjegunce iz škole, samo one najsigurnije, one koji neće nikom odati gdje nam se nalazi četa« (Ćopić 1975a: 14), čime se pokazuje da nije svako ko je pobjegao pred neprijateljem dovoljno dobar kandidat da im se pridruži, već taj mora i da ceni novu zajednicu kojoj pristupa ali i da pokaže neke moralne kvalitete koje oni cene.

Nije samo Jovanče onaj koji u svojoj porodici ima junaka i boraca, Stric, jedan od prvih koji će mu se pridružiti, dečak koji je odstao uz svog strica Stevu i dedu Aleksu, za koga pripovedač kaže da »po visini Stric je ličio na svog brata od tetke, očeve sestre, krupnu seosku momčinu Nikoletinu Bursaća« (Ćopić 1975a: 20). Na isti način kako se Jovanče mogao ugledati na svog čukundeda, svog hrabrog

pretka, člana svoje familije, tako se i Stric mogao ugledati na svog rođaka, koji je posedovao vrednosti koje bi želeo imati svaki dečak.

Slično Jovančetu i Stricu u *Orlovima rano lete*, i u romanu *Magareće godine* se može uočiti ponos i čast što je neko blizak pokazao svoj borbeni, neustrašivi duh. Dok su kod Jovančeta i Strica to članovi porodice, kod Baje Bajazita, jednog od glavnih junaka *Magarećih godina*, ta važna ličnost je komšija, i iz tog razloga ostatali iz družine su »Baji zavidjeli. Nije šala imati komšiju hajduka. U neku ruku to mu dođe kao da si i ti sam pomalo hajduk« (Ćopić 1975b: 110). Sama pristunost nekoga ko se odmetnuo, ko se bori za neki viši cilj, slobodu ili čast je kod mališana predstavljao osobu na koju žele da se ugledaju ili kojoj se dive.

Još jedan dečak čija se porodica može dovesti u vezu sa ratom, odnosno na koga je rat ostavio traga u romanu *Orlovi rano lete* je Ivan Popović zvani Vanjka Široki zato što »njegov otac bio je u prošlom ratu zarobljenik u Rusiji (‘vojenopljeni’) i tamo se oženio Ruskinjom« (Ćopić 1975a: 37). U ovom slučaju rat je u svim svojim lošim i strašnim aspektima doneo i jednu ljubav. Osim Vanjke, družina iz Prokinog gaja brojala je još jednog člana Nikolu Ćulibrka – Nika, čiji je otac radio u Americi, i njegovim dolaskom »je sad mala družina na veliko Jovančetovo zadovoljstvo, imala svog ‘Amerikanca’ i svog ‘Rusa’. A zar je lako naći takvu hajdučku družinu?« (Ćopić 1975a: 37). Ovim primerom jasno se pokazuje da je osnovno merilo prijateljstva kod mališana da je neko veran, dobar prijatelj koji neće izdati svoju družinu, a da su ostale kategorije koje ih određuju nevažne. U Jovančetovoj četi, vidi se da su dobrodošli svi oni koji dele vrednosti te čete, a nešto slično uočava se u *Magarećim godinama* na primeru Hamida Rusa, koji odlazi iz muslimanskog internata, nakon jednog svog nestašluka i dolazi u pravoslavni gde su i ostali dečaci, glavni junaci ovoga romana. O tome da ne postoji razlika među njima pokazuje i Hamidovo razmišljanje da »pravoslavci su meni isto tako dobri drugovi kao i muslimani« (Ćopić 1975b: 103,104), što se potvrđuje kada je došao »u Prosvjetin dom, gdje ga objeručke primismo mi, njegovi razredni drugovi. Volili smo ga zaista više nego ma koga ‘pravoslavca’.« (Ćopić 1975b: 104).

Veseloj družini romana *Orlovi rano lete* pridružiće se i Lazar Mačar, Đoko Potrk, devojčica Lunja i Nikolica s prikolicom – dečak prvog razreda koji je ovaj nadimak dobio jer je stalno sa njim išla njegova kuja Žuja. Kako bi se njihova mala grupa učvrstila i kako bi ličili na pravu četvu, odlučuju da polože zakletvu, što će i učiniti na grobu Jovančetovog čukundede, gde će se »zakleti da nećemo nikome kazati gdje se nalazi naš logor, da jedan drugog nećemo izdati i da ćemo jedan drugog svuda braniti i pomagati« (Ćopić 1975a: 41), ta dečija zakletva u sebi krije

sve one moralne i ljudske vrednosti koje bi trebale i da važe i u svetu odraslih i za koje su oni ceo svoj život slušali da treba poštovati, tako da »nije onda ni čudo što su se veseli đaci Jovančetove družine sjetili i tako ozbiljnih stvari kao što su zakletva, drugarstvo ili izdaja. Iako mali, oni su ipak bili djeca svoje zemlje« (Ćopić 1975a: 42).

Herojska istorija naroda, ispevana u pesmama i prenošena s kolena na koleno, kao i obrasci časnog i moralnog ponašanja vide se i u narednom primeru kada konviktaši bivaju izdati za svoju smicalicu u vezi sa Smrdonjinim ratlukom, kada oni konstatuju da »među nama se nalazi i jedan Branković! Svi pretrnusmo. Od malih nogu znali samo da je Branković simbol izdaje, najcrnje izdaje, a gle ti sad – takav jedan Branković uvukao se i među nas« (Ćopić 1975b: 127). Slično zakletvi koju polaže Jovančetova družina i mladi konviktaši iz *Magarećih godina* se služe nekim stvari koje bi se mogle sresti u ratu, poput kakvih proglašenja, pa tako nakon izdaje od strane Bobe Košutića, družina odlučuje da stvar preuzme u svoje ruke i da načini obaveštenje o tome, jer »staviti nekoga na 'ušljivi spisak' to je u našoj grupi značilo proglasiti ga pred svima lošim drugom, izdajnikom, tužibabom i ulizicom. Sa takvim se niko ne igra, niko mu ne povjerava tajne i svak živi ga se kloni kao pravog pravcatog ušljivca« (Ćopić 1975b: 128). Kao jedno od vrhovnih načela koja se moraju poštovati u zajednici se svakako izdvaja odanost, preciznije izdaja je nešto najgore što neko može učiniti.

Nakon zakletve i početka tog odmetničkog života, menjaju se dečaci romana *Orlovi rano lete* jer »je četa prekonoć, neopazice, postala za dječake nešto mnogo moćnije, vrednije i draže nego ikoji pojedinac iz nje« (Ćopić 1975a: 52), naučili su da dele hranu, za koju bi se kod kuće bunili, najobičniji krompir imao je drugačiji ukus pripremljen na vatri usred njihovog logora i sama ideja zajedništva, deljenja i prijateljstva polako se usađivala u njih. Postajali su hrabriji, prestajali da se boje svakodnevnih stvari kojih bi se bojao svaki drugi dečak njihovih godina, spremnije i sigurnije su hodali po mraku jer je svaki od njih »sad imao svoju četu i pred sobom i za leđima« (Ćopić 1975a: 53). U ratnim vremenima, pripadnost zajednici i misao o slozi i kolektivnosti, bivaju istaknuti u prvi plan (v. Grujić 2018: 86), ali se vidi da njihovi začeci nastaju još u detinjstvu.

Interesantno je svakako prisustvo devoјčice Lunje u jednoj takvoj dečачkoј grupi, i dalo bi se pomisliti da njoj kao devoјčici nije tu mesto, međutim »tako vam je to oduvijek: u hajdučkoј četi, u družini smjelih pustinskih konjanika [...] uvijek se nađe poneko tiho stvorenje koje mirno radi neki svakodnevan posao, svima potreban [...]. Ni najveće junačine ne mogu bez tih običnih usluga« (Ćopić 1975a: 82). Za

razliku od Jovančetove čete, u *Magarećim godinama* konviktaška družina neće u sebi sadržati devojčicu, nju će činiti – Baja Bajazit, Hamid Rus, Krsto Buva, Dule Davić Hajduk, sam Branko Ćopić kao i kasnije pridošli braća Mandići, Ranko i Branko, ali i ovde se pojavljuju devojčice koje imaju ulogu da se nađu dečacima u nevolji, koje će ih prilikom njihove pobune – štrajka gladu, pozivati svojim kućama na ručak.

3. Atmosfera rata

Prvi deo romana *Orlovi rano lete* završava se informacijom da se Drugi svetski rat razbuktava u Evropi i da »njegov strašni požar sve se bliže primicao domovini naših dječaka, nesrećnoj Kraljevini Jugoslaviji, nepripremljenoj za odbranu« (Ćopić 1975a: 107), prikazom Jovančeta koji pažljivo hoda po snegu, ne dajući sebi za pravo da ode do skrovite pećine, kako je neko drugi po tragovima ne bi pronašao, kao da sluti da će im biti potrebna da se tu jednoga trenutka sakrije, ali i pitanjem koje u sebi krije neizvesnost »šta li će nam donijeti to novo proljeće, proljeće hiljadu devetsto četrdeset prve godine?« (Ćopić 1975a: 108). Drugi deo romana, nastavlja slutnju sa kraja prvog, počinje intenzivnije da se govori o ratu i sve više ljudi odlazi u vojsku, tog aprila odlazi i Nikoletina Bursać, hrabri momak iz njihovog kraja, kome su se dečaci divili. Atmosfera koja vlada postaje teška, a neizvesnost je prisutna i mališanima koji nailaze na do tada nepoznate situacije, poput toga da njihova učiteljica Lana nema odgovor na neko pitanje koje bi joj oni postavili, u tom momentu oni polako shvataju ozbiljnost situacije koja će nastupiti. Upravo učiteljica će i biti ta koja će im saopštiti vest:

Djeco, počeo je rat! Jutros je Beograd bombardovan. (Ćopić 1975a: 112)

Nedugo nakon saznanja da je neprijatelj započeo bombardovanje i napade »državnom cestom podno same planine protutnjali su njemački tenkovi i tako konačno svakom, glasno i vidljivo, objavili da je zemlja porobljena« (Ćopić 1975a: 119). Rat je počeo da se obistinjava i nije više bio samo vest koju su čuli sa radija, već je postajao sve vidljiviji, sve bliži i sve više je imao uticaja na njih. Kasnije, kada se pričalo o ustanku »ponešto od toga čuli su i dječaci, a šta je to ustanak, buna, to su još od najmanjih nogu slušali od svojih starijih« (Ćopić 1975a: 139). Sada je istorija o kojoj su slušali, počela da im se dešava pred očima, a oni su bili sve bliži da se nađu u poziciji svojih predaka, o kojima su slušali priče.

Maja Sekulović je roman *Orlovi rano lete* podelila na dva dela, gde »prvi period obuhvata doba bezbrižnog djetinjstva, bježanja iz škole, logorovanja u Prokinom

gaju, dok je drugi period – period rata, bolnog odrastanja. Već bi se po ovoj podjeli dalo zaključiti da junaci doživljavaju izvjesne transformacije na psihološkom planu, od dječaka postaju momci, spremni na mnogo ozbiljnije zadatke» (Sekulović 2016: 206). Osim godina u kojima oni polako od dece ulaze u svet odraslih, oni sada imaju i zadatke koji nisu više tako dečiji, prestaje njihova igra i sada neprijatelj nije više učitelj Paprika već okupator koji ugrožava čitavaju zajednicu i narod. Njihovo odrastanje mora biti ubrzano, kako bi se našli tu da pomognu i da pokažu koje to moralne vrednosti poseduju od onih o kojima su slušali od starijih.

Za razliku od romana *Orlovi rano lete*, koji prati družinu od trenutka kada su deca do njihovog odlaska u rat i ulaska u svet odraslih, roman *Magareće godine* započinje prizorima iz rata, kada su glavni junaci ovog romana već stasali u odrasle ljude spremne da se bore i oslobode zemlju, roman započinje time da »Bihać je bio oslobođen. Bilo je to petog novembra 1942. godine. U sam suton zaustavih se pred odavna neviđenom, a tako znanom zgradom. Internat je ćutao, mračan i pust, polupanih prozora. A kako je nekad vrio i tutnjao od žagora, vike i neumorne đачke trke!« (Ćopić 1975b: 94). Junaci ovog romana se opet nalaze na prostoru gde su proveli najlepše godine svog detinjstva i odrastanja, ali su oni sada osim drugova iz školske klupe, postali i ratni drugovi. Dok u ovom romanu susret posle nekog vremena sa internatom na kome se vide tragovi rata, podstiču naratora da nam ispriča priču kako je to izgledalo pre nego što su nastupile ove nevolje i strahote, u romanu *Orlovi rano lete* rušenje škole predstavlja kraj detinjstva.

Rat na širem planu je svakako Drugi svetski rat koji određuje oba romana, međutim na njihovom, dečijem, planu oni vode i svoje ratove. Jovančetova četa protiv učitelja Paprike, a konviktaši protiv prefekta. Družina iz Prokina gaja uspeva da se reši učitelja Paprike i povрати svoju učiteljicu Lanu, dok nakon paljenja crne knjige u *Magarećim godinama* su konviktaši »četiri dana tako živjeli smo bez crne knjige, četiri dana neviđenih sloboda i radosti« (Ćopić 1975b: 194), kako bi kasnije nastavili svoju borbu i odneli pobjedu, iako prvobitno nakon povratka prefekta slute da »ćemo i proći kao ljudi iz istorije: izginućemo junački« (Ćopić 1975b: 195). Bunt konviktaša prema lošim uslovima života i ophođenja prema njima »iako se to, onako spolja, ni po čemu ne vidi, ipak se osjeća da je borba već započela« (Ćopić 1975b: 208), sam štrajk koji je planiran iako ne podseća na rat, u sebi sadrži neke njegove elemente, poput – tlačitelja i onih koji su se odlučili da se pobune, dok sam štrajk »bio je to ispit sloge, drugarstva i hrabrosti« (Ćopić 1975b: 218) i nijedan nije hteo da poklekne i izda ostale jer »bolje je umrijeti od gladi zajedno sa svojim drugovima, sokolovima, nego ih izdati zbog jedne šugave

šoljice čaja» (Ćopić 1975b: 219), nakon uspešnog odolevanja doručku i tako gladni, praznih stomaka »išli smo kroz Bihać ponositi kao da pred nama visoko leprša ubojni barjak bune« (Ćopić 1975b: 219). U oba romana su prisutne te male, ali za njih izuzetno važne bitke, u kojima pokazuju svoje kvalitete i karakter kako bi se to kasnije i razvijalo i kada se nađu u pravom ratu i postanu odrasli ljudi.

4. Uloga i pozicija mališana u ratu

Najmlađi članovi društva su, hteli to oni ili ne morali biti uključeni u rat, odnosno, rat nije imao sluha za to, kojeg je neko uzrasta, on je uticao i pogađao sve. O tome da rat ne štedi ni decu, koja se ogлуši o naredbe okupatora, svedoči i situacija u kojoj Stric beži od oružane paljbe na njega, imajući kao posledicu prosviran šešir puščanim metkom, što će se brzo razglasiti po selu »ali skoro niko nije znao šta je dalje s njim bilo: jesu li ga ranili, ubili ili uhvatili« (Ćopić 1975a: 135).

O tome da mališani nalaze svoju ulogu u ratu i da žele da budu korisni svom narodu pokazuje i opis Lazara koji »je u njihovoj družini specijalista za sve vrste oružja. Po zvuku pogađa da li puca puška, ručni automat, puško-mitraljez, teški mitraljez, bacač mina ili top. Vješto, kao pravi vojnik, on je prvih dana ustanka rastavio i podmazao Nikolin karabin« (Ćopić 1975a: 145). Isto tako Jovančeto-va četa, još ranije, ima želju i potrebu da bude korisna svojim meštanima, te dobijaju predlog od Nikolettine da obaveštavaju selo kada neprijatelj nailazi tako što će paliti vatre na kraju sela, kako bi to ljudi mogli da vide i da pobjegnu pred okupatorom. Družina to prihvata sa najvećom ozbiljnošću i deli zadatke između sebe, kako bi to učinili na što bolji i na što odgovorniji način.

Logor, u kojem su mališani provodili svoje dane kada su bežali iz škole, postaje partizanska radionica u kojoj će se popravljati oružje, a koja je do tada bile privremena škola, nakon što je njihova srušena. Lazar Mačak tu rado provodi vreme u radionici učeći o oružju, a uskoro i ostali članovi Jovančetove čete dobijaju svoju ulogu – postaće kuriri – Jovanče, Stric, Đoko Potrk, Nik, Vanjka. Pre odlaska u vojsku, dečaci će se naći i oprostiti sa Prokinim gajem koji je bio njihovo skrovište tokom školskih, iz ove perspektive, bezbrižnih dana. U vojsku ne odlaze Lazar Mačak koji ostaje kao majstor, Lunja i Nikolica koji je premlad da bi pošao iako je uspeo da se izbori da sluša kurs za kurire.

Ovi mališani nisu više obična deca, oni su sada kuriri, oni se razumeju u oružje i oni odlaze u rat. Usvajanjem novih veština i znanja iz domena rata se prekida

njihova uloga kao školaraca, bezbrižne dece koja provode vreme u Prokinom gaju, oni sada odlaze u nepoznato i započinju svoju bitku.

5. Prestanak detinjstva

Prestanak detinjstva dolazi sa nekom promenom, sa prestankom onoga bezbrižnog, dečijeg i sa nastankom novih obaveza i zadataka koje do tada nije imao, sa odvajanjem od kuće i od poznatog. U skladu sa tim, iako nije u vezi sa ratom dolazak dečaka Branka u *Magarećim godinama* iz svojih rodnih Hašana, u konvikt, u Bihać, prošao je »s teškim suzama u očima, kao da se rastajem od čitavog svog seoskog djetinjstva« (Ćopić 1975b: 97).

Potpuno je drugačija slika, koja je prikazana u romanu *Orlovi rano lete*, kada prilikom nadletanja aviona, opšteg haosa i neizvesnosti u svesti mališana se javlja to da »toga trenutka prestalo je ono pravo, bezbrižno djetinjstvo đaćkog harambaše Jovančeta. Nastajalo je jedno drugo djetinjstvo, oprljeno mrazom rata, dječastvo malog buntovnika, nekadašnjeg vođe odmetnika iz Prokina gaja« (Ćopić 1975a: 113). Izmenjeni su uslovi u kojima oni sada žive, njihove uloge nisu više običnih školaraca i dece, oni se sada nalaze u situaciji kada je potrebno da se ponašaju u skladu sa njom i kada to prevazilazi njihov dotadašnji detinji način života. Kasnije u romanu, Jovanče će to i izgovoriti Stricu da »nijesmo mi više djeca. Mi smo već dječaci« (Ćopić 1975a: 117). U tom trenutku on ističe etapu u njihovom životu kada nisu ni još odrasli ljudi, kao što je Nikoletina, ali su u poziciji da im se mogu dati neki novi, ozbiljni i teži zadaci u kojima bi se okušali.

Nakon bombardovanja škole u romanu *Orlovi rano lete* dolazi do još jedne strahovite spoznaje: »Rat! To li je, dakle, ta strašna neljudska neman koja iz rodnog kraja, iz gnijezda njihova djetinjstva, istrgne voljenu i poznatu stvar i za sobom ostavi nešto ledeno i tuđe, bez trunke života« (Ćopić 1975a: 147). Rat je nešto što razara, uništava i kosi sve pred sobom, ali sam naslov romana otkriva se u delu kada mališani donose u svoj logor sve ono što je ostalo od srušene škole, između ostalog i sliku jednog orla kojeg je pogodio geler, a kojeg će Jovanče ga zakucati na kolibu, govoreći: »Evo, neka vidi neprijatelj da uprkos njegovih bombi naši orlovi još uvijek lete« (Ćopić 1975a: 149). U ovoj rečenici, krije se taj neuništivi duh naroda koji je napadnut, istrajnost i hrabrost koja je sastavni njihov deo, ma koliko oni bili mladi.

Prve ljubavi i simpatije razvijaju se upravo u ovom periodu i to je još jedan od činilaca odrastanja i prelaska od dece u dečake, pa potom i odrasle ljude. U oba

romana pisac je »uspelo razgorevao prve emocije dečaka i devojčica« (Marjanović 1981: 103), prikazivao je njihova udvaranja, strepnje, kako se oni menjaju i ponašaju kada su zaljubljeni i kada je ta ljubav uzvraćena ili neuzvraćena.

Naivna, dečija ljubavna priča koja se provlači kroz roman *Orlovi rano lete* je ona između Lunje i Strica, ali i nju će prekinuti rat, kada Lunja shvata da »ukrali su mi, dakle, najboljeg druga iz djetinjstva [...]. Ode moj Stric, a ja ostadoh sama« (Ćopić 1975a: 172), paralelno sa Lunjinim shvatanjem da odlazi njena simpatija, iako ga naziva drugom, zajedno sa ostatkom družine »otišao je Stric, noseći u duši prvu istinsku tugu u životu i neizbrisiv lik tihe djevojčice, koja ga je nekad predano voljela i koju on ipak nije umio sačuvati« (Ćopić 1975a: 175). Rat donosi i rastanak i neizvesnost i prekida onu dečiju bezbrižnost i veselost koju su imali, ali i oni svojim odrastanjem počinju svoje sazrevanje kao ljudi i »članovi družine sazrevaju i po prvi put se susreću sa različitim životnim izazovima: doživljavaju prve ljubavi i prva razočaranja, suočavaju se sa tugom i gubicima, prihvataju kurirsku službu i odlaze u rat« (Grujić 2018: 88).

Slično se dešava i u romanu *Magareće godine* kada pripovedač ostaje »tako sam, osamljen, plakao u sjenci prastarog platana i ne znajući da sam s tim prvim bezrazložnim suzama prestao da budem dijete. Postao sam dječak, uznemiren i kolebljiv, na izlazu iz prevrtljivih i svojeglavih magarećih godina« (Ćopić 1975b: 236). Njih tada nije razdvojio rat kao što je slučaj Lunje i Strica, ali su i oni tada počeli da odrastaju i sazrevaju, kao i da polako izlaze iz tih godina »trinaesta, četrnaesta, petnaesta godina kad se djeca uznemire, nepokorna su, svojeglava, pišu prve pjesme, bune se, a, bogami, zagleda se i dječak u djevojčicu« (Ćopić 1975b: 165), po kojima je i roman *Magareće godine* dobio ime, i da polako ulaze u svet odraslih.

Odlazak dečaka u rat svakako je jasan znak da tu prestaju da budu deca jer sada »nema više nekadašnjih bezbrižnih dana ni obijesnih dječijih igara, u rat je otišla Jovančetova družina« (Ćopić 1975a: 177). Sličan motiv igre pojavljuje se i na samom početku *Magarećih godina* kada se narator, pred razrušenim internatom obraća svojim prijateljima poimenice, ne očekujući odgovor: »Zašto se ne javite starom drugu? Dosta smo hljeba zajedno pojeli, izvukli more kazni, naskitali se, napričali, naigrali. Gdje li ste to otišli, kakve li vas igre odvukoše da me više ne čujete?« (Ćopić 1975b: 95). Rat je jedna okrutna, strašna igra koju niko od dečaka nije želeo da zaigra, to igra u kojoj su se našli u kojoj su morali da učestvuju, u njoj su odrasli, sazreli, postali ljudi. Na kraju romana *Magareće godine* otkriva se da su ostali drugovi Krsto, Hamid i De-De-Ha iz njihove družine bore u njihovim

redovima, svaki shodno svome karakteru je našao ulogu u kojoj će najbolje obraniti svoj narod, da su braća Mandići poginuli, a da se za ostale ne zna ni gde se nalaze ni da li su živi, a oni su, pripovedač i Baja »smo sjedili, ćutljivi i sjetni, na stepeništu zamrlog đачkog doma. Šta ćeš, nismo više djeca, izašli smo iz vratomnih magarećih godina, odrasli smo, ratujemo« (Ćopić 1975b: 237). Istrgnuti iz veselog detinjstva, stavljeni u ratne okvire, ove družine su preraslo odrasle, ali nisu izgubile one vrednosti koje su gajile i kada su o bitkama samo slušali kao o dalekoj herojskoj istoriji, oni su ostali časni, nisu izdali drugove, bili su hrabri u neustrašivi.

Povratak iz rata je u oba romana neizvestan, niko nije siguran, ko će se i da li će se, vratiti u svoj zavičaj, na mesto gde je bilo njegovo detinjstvo. Junaci romana *Orlovi rano lete* ako se vrate iz rata, okupiće se u Gaju i pripovedati »samo lijepe stvari, jer to jedino ostane iza čovjeka i to je bilo jedino bogatstvo naših dječaka« (Ćopić 1975a: 177). Završetak *Magarećih godina* ima sličan ton, kada obraćajući se devojčicama Bihaća, pripovedač poručuje »čekajte strpljivo pod prastarim platanima, možda će se neki od nas i vratiti s dalekih bojišta« (Ćopić 1975b: 237).

6. Zaključak

Rat je ubrzao prirodni tok odrastanja i sazrevanja junaka ovih romana. Njihovo bezbrižno detinjstvo, ispunjeno igrom i njihovim ličnim borbama i bitkama, svojstvenim deci, prekinulo jer ratno stanje, koje je uticalo na odrasle ljude, ali i na najmlađe članove društva. Istorijska prošlost naroda, o kojoj su slušali oduvek i čijim junacima su se divili, utkana je u njihovu svest, a vrednosti kojima su učeni odmalena poput negovanja prijateljstva, odanosti, hrabrosti, neustrašivosti bile su prisutne u njihovom ponašanju i kada su bili deca i onda kada su odrasli. Period rata poklapa se sa periodom njihovog odrastanja, oni odlaze u rat kao deca, a po povratku iz rata oni će već biti odrasli, zreli ljudi, koji nikada neće zaboraviti svoje detinjstvo.

ИЗВОРИ

Бранко Ћопић, 1975а: Орлови рано лете. *Пионирска трилогија*. Београд, Сарајево: Просвета, Свјетлост, Веселин Маслеша. 11–177.

[Branko Ćopić, 1975a: Orlovi rano lete. *Pionirska trilogija*. Beograd, Sarajevo: Prosveta, Svjetlost, Veselin Masleša. 11–177.]

Бранко Ћопић, 1975b: Магареће године. *Босоного дјетињство*. Београд, Сарајево: Просвета, Свјетлост, Веселин Маслеша. 93–237.

[Branko Ćopić, 1975b: Magareće godine. *Bosonogo djetinjstvo*. Beograd, Sarajevo: Prosveta, Svjetlost, Veselin Masleša. 93–237.]

ЛИТЕРАТУРА

Тамара Грулић, 2018: Идеолошка карактеризација ликова и колектива у Ћопићевом роману Орлови рано лете. *Детињство: часопис о књижевности за децу* 44/1. 84–91.

[Tamara GRULIĆ, 2018: Ideološka karakterizacija likova i kolektiva u Ćopićevom romanu Orlovi rano lete. *Detinjstvo: časopis o književnosti za decu* 44/1 (2018). 84–91.]

Наташа ДРАКУЛИЋ, 2018: Одрастање у завиčaju у роману Орлови рано лете Бранка Ћопића. *Ћопићева поетика завиčaja / Ćopićs Poetik der Heimat*. Ur. Branko Tošović. Graz, Bihać: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Pedagoški fakultet Univerzитета u Bihaću, Kantonalna i univerzitetska biblioteka Bihać. 103–115.

Воја МАРЈАНОВИЋ, 1981: *Ћопићев свет детињства: о деčјој књижевности Бранка Ћопића*. Банјалука: Glas.

Воја МАРЈАНОВИЋ, 1986: *Реč и мисао Бранка Ћопића: огледи и критике*. Београд: Nova knjiga.

Мaja СЕКУЛОВИЋ, 2016: Јунаци једног времена или о моделовању ликова у роману Орлови рано лете. *Дјетинство, младост и старост у Ћопићевом стваралаштву / Kindheit, Jugend und Alter im Werk von Branko Ćopić*. Ur. Branko Tošović. Graz, Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. 205–215.

SUMMARY

The war atmosphere certainly accelerates children's maturation and forces them to adapt faster to the world of adults, leaving them no time or opportunity to be carefree children for a while longer. On the other hand, the heroic history that children have been told about since ancient times is woven into their consciousness and represents something of which they want to be a part. The desire for justice, freedom, nurturing friendship, honesty, loyalty and courage can be seen in children's games and their childhood, so that all that, when the war breaks out, gets a new, more serious and adult dimension. In parallel with the turning points in society, there are also turning points on the micro level, the growing up of children and their maturation. The natural course of an individual's development from a child to an adult is accelerated by an uncertain, unnatural state - war, and thus war becomes one of the segments that have affected the life of the individual and the community, children and adults.